

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

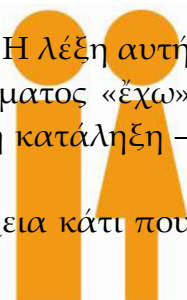
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

A. Το ίδιο συμβαίνει και με όσα έχουν σχέση με τις επιθυμίες και με την οργή (μας): άλλοι δηλαδή γίνονται σώφρονες και πράοι, ενώ άλλοι ακόλαστοι και οργίλοι, άλλοι με το να συμπεριφέρονται σ' αυτά με αυτόν τον συγκεκριμένο τρόπο και άλλοι με εκείνο τον τρόπο. Και με έναν λόγο λοιπόν από όμοιες ενέργειες διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Γι' αυτό πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας· γιατί σύμφωνα με τις διαφορές αυτών (των ενεργειών) διαμορφώνονται και τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Δεν έχει λοιπόν μικρή σημασία το να αποκτούμε συνήθειες με τον ένα ή τον άλλο τρόπο από την πιο μικρή μας ηλικία, αλλά έχει πάρα πολύ μεγάλη σημασία ή μάλλον σημαίνει το παν.

Σε καθετί βέβαια που παρουσιάζει συνέχεια και μπορεί να διαιρεθεί είναι δυνατό να πάρουμε άλλοτε ένα κομμάτι μεγαλύτερο, άλλοτε ένα κομμάτι μικρότερο και άλλοτε ένα κομμάτι ίσο, και αυτά σε σχέση είτε με το ίδιο το πράγμα είτε σε σχέση με εμάς... Και ονομάζω μέσον σε σχέση με το πράγμα, αυτό που απέχει εξίσου από καθένα από τα δύο άκρα (του), το οποίο είναι ένα και το ίδιο για όλους, ενώ (μέσον) σε σχέση με εμάς, αυτό που δεν είναι ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο· και αυτό δεν είναι ένα, ούτε το ίδιο για όλους. Για παράδειγμα, εάν τα δέκα είναι πολλά και τα δύο λίγα, μέσο σε σχέση με το πράγμα παίρνουν (ή: θεωρούν) το έξι· γιατί αυτό υπερέχει και υπερέχεται κατά τον ίδιο αριθμό μονάδων· και αυτό είναι μέσον σύμφωνα με τις διδασκαλίες της αριθμητικής.

B1. Στην ενότητα αυτή εμφανίζεται μια νέα έννοια, η «έξις». Η λέξη αυτή ετυμολογικά παράγεται από το θέμα του μέλλοντα του ρήματος «έχω» και συγκεκριμένα από το σεχ- < ηεχ- < έχ + την παραγωγική κατάληξη -σις, η οποία δηλώνει ενέργεια.

Αρχική σημασία της λέξης είναι το να κατέχει κανείς συνέχεια κάτι που έχει αποκτήσει.

Για τον Αριστοτέλη η λέξη απέκτησε ηθικό περιεχόμενο: στον πληθυντικό «ἔξεις» είναι τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, τα μόνιμα ηθικά μας γνωρίσματα, καλά ή κακά, που αποκτιούνται με την επίμονη άσκηση και την επανάληψη συγκεκριμένων ενεργειών. Τα μόνιμα αυτά στοιχεία αποκτιούνται με την επανάληψη μιας πράξης, που συνιστά την «ἔξιν». Ακριβώς ότι η «ἔξις» απορρέει από εθισμό και δεν είναι κάτι ἐμφυτο φαίνεται και από τη χρήση του ρήματος «γίνονται», το οποίο δείχνει ότι η «ἔξις» προκύπτει μέσα από μία διαδικασία, από ένα βαθμιαίο τρόπο διαμόρφωσής της και κατάκτησής της από τον άνθρωπο.

Σήμερα η λέξη έχει αποκτήσει ψυχολογικό περιεχόμενο και είναι η συνήθεια ως αποτέλεσμα επανάληψης, μάθησης ή συνεχούς επίδρασης του ίδιου παράγοντα.

Οι «ἔξεις» που αναφέρονται στη δοθείσα φράση, είτε είναι καλές είτε κακές, έρχονται ως αποτέλεσμα επανάληψης ομοίων ενεργειών, είναι απότοκες του ότι πολλές φορές ενεργούμε «οὕτως ἢ οὕτως». Γενικότερα: α) Οι ἔξεις «γίνονται», βρίσκονται σε διαρκή επανάληψη και κατά συνέπεια δεν υπάρχουν εκ φύσεως. β) Η επανάληψη ομοίων πράξεων δημιουργεί τις ἔξεις, αλλά, όπως διαβάζουμε κι αλλού στα Ηθικά Νικομάχεια, συμβαίνει και το αντίστροφο: οι ἔξεις γίνονται πηγή των αντίστοιχων ενεργειών και έτσι δημιουργείται ένας κύκλος. Ας πάρουμε για παράδειγμα την ανδρεία: Συνηθίζοντας να περιφρονούμε τους κινδύνους γινόμαστε ανδρείοι. Αλλά και αφού γίνουμε ανδρείοι, μπορούμε να αντιμετωπίζουμε με μεγαλύτερη επιτυχία όσα προκαλούν το φόβο.

Και σ' αυτό το σημείο καθοριστικός είναι ο ρόλος της επανάληψης, που πρέπει να γίνεται με ποιότητα, ώστε να προσδίδει την ανάλογη ποιότητα και στα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Επειδή η ἔξις είναι ουδέτερη έννοια, μπορεί να είναι καλή, αλλά και κακή, η ποιότητα του εθισμού που την προκαλεί είναι καθοριστική για τη δική της ποιότητα. Γι' αυτό θεωρεί αναγκαίο (δει) ο Αριστοτέλης να φροντίζουμε για την ποιότητα των ενεργειών που οδηγούν στην ἔξιν. Συγκεκριμένα, οι πράξεις που θα μας οδηγήσουν στην κατάκτηση της αρετής πρέπει να είναι ίδιες με αυτές που θα κάνουμε, όταν θα είμαστε ήδη κάτοχοι της αρετής. Ο φιλόσοφος επανέρχεται στην άποψή του ότι ενάρετες πράξεις λέγονται όχι μόνον αυτές που μοιάζουν με τις πράξεις των ενάρετων ανθρώπων, αλλά αυτές που γίνονται και με τον τρόπο που τις κάνουν οι ενάρετοι άνθρωποι, δηλαδή με πλήρη γνώση και επίγνωση, αγαθή προαίρεση, σιγουριά και σταθερότητα.

B2. μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει: Εδώ είναι χρήσιμο να θυμηθούμε όσα διαβάσαμε στην 4η Ενότητα για τις αρετές που αρμόζουν σε κάθε περίσταση. Η κάθε αρετή κατά τον Αριστοτέλη είναι μεσότης, είναι δηλ.

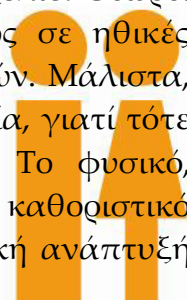
το μέσον ανάμεσα στα δύο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη, που έχουν και τα δύο αρνητικό χαρακτήρα. Έτσι, ο ανδρείος βρίσκεται στο μέσον, ενώ στο ένα άκρο –της υπερβολής– βρίσκεται ο θρασύς και στο άλλο άκρο –της έλλειψης– ο δειλός. Το ίδιο συμβαίνει και με τις αρετές της σωφροσύνης και της πραότητας, που είναι μεσότητες: στο άκρο της υπερβολής σχετικά με τις αρετές αυτές βρίσκεται, αντίστοιχα, ο ακόλαστος και ο οργίλος. Μέσα από τα αντιθετικά ζεύγη που παρέθεσε, έγινε κατανοητό ότι η μεσότητα αποτελεί τη σωστή, την ενδεδειγμένη συμπεριφορά, η οποία επαινείται, γιατί οδηγεί στην κατάκτηση των ηθικών αρετών, ενώ η υπερβολή και η έλλειψη αποτελούν τη λανθασμένη, τη μη ενδεδειγμένη συμπεριφορά, η οποία επικρίνεται, γιατί μας απομακρύνει από τις ηθικές αρετές. Ο συσχετισμός των αρετών που αναφέρθηκαν εκεί με τις έννοιες της υπερβολής και της έλλειψης σχηματικά μπορεί να αποδοθεί με τον ακόλουθο πίνακα:

Υπερβολή	Έλλειψη	Μεσότητα
άκολασία	άναισθησία	σωφροσύνη
όργιλότης	άοργησία	πραότης
θρασύτης	δειλία	ανδρεία

Ο Αριστοτέλης δεν αναφέρει καν (στην 4η Ενότητα) το άκρο της έλλειψης σχετικά με τις αρετές αυτές, επειδή συναντάται πολύ πιο σπάνια από το άκρο της υπερβολής.

B3. Όπως και ο δάσκαλός του ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης τόνισε και ξανατόνισε τη μεγάλη σημασία που έχει η παιδεία και η αγωγή για την ιδιωτική (=προσωπική) και για τη δημόσια (=κοινωνική) ζωή του ατόμου. Και όλα αυτά βέβαια, γιατί πίστευε πως με την παιδεία και την αγωγή, η οποία εθίζει το άτομο σε συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφοράς, το άτομο βοηθιέται στην απόκτηση της αρετής που είναι προϋπόθεση για την ευδαιμονία τη δική του και της πόλεως. Δύο πράγματα αισθάνθηκε πως έπρεπε να τονίσει με ιδιαίτερη έμφαση: α) την πρωτεύουσα σημασία της παιδείας και της αγωγής, και β) ότι όσο πιο νωρίς αρχίσει η παιδεία και η αγωγή, τόσο πιο πολλές θα είναι οι ελπίδες να αποδειχτούν αυτές αποτελεσματικές και γόνιμες.

Ειδικότερα, ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ο εθισμός και η απόκτηση μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας έχει πολύ μεγάλη παιδαγωγική αξία. Για αυτό και εισάγει στην ενότητα αυτή το παιδαγωγικό του σχόλιο. Θεωρεί λοιπόν, ότι ο άνθρωπος πρέπει να συνηθίζει από μικρός σε ηθικές ενέργειες, για να φτάσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών. Μάλιστα, αυτή η διεργασία πρέπει να ξεκινήσει από πολύ μικρή ηλικία, γιατί τότε συντελείται η διαμόρφωση της ηθικής του συνείδησης. Το φυσικό, οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού παίζει καθοριστικό ρόλο στη σωματική, συναισθηματική, ψυχική και πνευματική ανάπτυξη

του. Επιπλέον, επειδή η διαδικασία αυτή απαιτεί πολύ χρόνο, κρίνεται σωστό να ξεκινήσει όσο γίνεται πιο νωρίς. Οι παιδαγωγικές αυτές αντιλήψεις του Αριστοτέλη συμφωνούν με τις σύγχρονες και φαίνεται ότι έπαιξαν και παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης αντίληψης για την αγωγή.

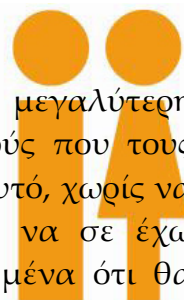
Παρόλο μάλιστα που ο λόγος του Αριστοτέλη είναι γενικά λιτός, στην τελευταία περίοδο του κειμένου («οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν») επιλέγει να συσσωρεύσει μια σειρά εκφραστικών μέσων, προκειμένου να καταδείξει την εξαιρετικά μεγάλη σημασία του εθισμού στην ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών:

- **σχῆμα επιδιόρθωσης:** «οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν»
- **σχῆμα λιτότητας:** «οὐ μικρὸν»
- **σχῆμα ἄρσης – θέσης:** «οὐ μικρὸν ... ἀλλὰ πάμπολυ»
- **υπερβολή:** «τὸ πᾶν»
- **ανιούσα κλιμάκωση:** «οὐ μικρὸν -> πάμπολυ -> τὸ πᾶν»

B4. Ἦδη ο Ηράκλειτος, ο μεγάλος Εφέσιος σοφός που έζησε γύρω στο 500 π.Χ., είχε πει ότι «ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων» (= δαίμων για τον άνθρωπο δεν είναι παρά ο χαρακτήρας του). Το ίδιο είχε πει και ο Δημόκριτος, ο μεγάλος ατομικός φιλόσοφος του 5ου/4ου αι. π.Χ., αυτός μάλιστα με ακόμη μεγαλύτερη σαφήνεια: «εὐδαιμονίη ψυχῆς καὶ κακοδαιμονίη» διαβάζουμε σε ένα απόσπασμα από έργο του, και θέλει να πει: «είναι υπόθεση της ψυχῆς η ευδαιμονία και η κακοδαιμονία», ενώ σε ένα άλλο απόσπασμα διαβάζουμε ότι «εὐδαιμονίη οὐκ ἐν βοσκήμασιν οἰκεῖ οὐδὲ ἐν χρυσῷ ψυχὴ οἰκητήριον δαίμονος», που πάει να πει: «η ευδαιμονία δεν κατοικεί = δεν έχει να κάνει με τα πλούσια κοπάδια και με το χρυσάφι η ψυχὴ είναι η κατοικία του δαίμονος = με την ψυχὴ έχει να κάνει ο δαίμων» (ίσως ήθελε να πει: η ευδαιμονία και η κακοδαιμονία). Όλα αυτά θέλουν να πουν πως αυτό ακριβώς που ο άνθρωπος περιμένει από τον δαίμονα, από το θείον, το έχει, στην πραγματικότητα, μέσα στον ίδιο τον εαυτό του· με άλλα λόγια: όλοι οι άνθρωποι επιζητούν την ευδαιμονία, μόνο όμως από τις δικές τους πράξεις εξαρτάται αν θα φτάσουν κάποτε ή όχι σ' αυτήν.

B5.α) δρόμου, διαφέρει, ποιᾶς, ἐλλείπει, λαμβάνουσιν **β)** ανανταπόδοτος- αναστρέψιμος- μεθεκτέος - αναπόφευκτος – ἐπιστητός

Γ1. Γνωρίζω βέβαια ότι όλοι συνηθίζουν να αποδίδουν μεγαλύτερη ευγνωμοσύνη σ' αυτούς που τους επαινούν παρά σ' αυτούς που τους συμβουλεύουν, και μάλιστα αν κάποιος επιχειρεί να κάνει αυτό, χωρίς να προσκληθεί. Εγώ, όμως, αν δεν τύχαινε και παλιότερα να σε έχω συμβουλέψει με πολλή συμπάθεια με όσα φαινόσουν σε μένα ότι θα

έκανες τα πρέποντα προπάντων για τον εαυτό σου, ίσως ούτε τώρα θα επιχειρούσα να εκφράσω τη γνώμη μου σχετικά με όσα σου έχουν συμβεί· επειδή όμως προτίμησα να φροντίζω τις δικές σου υποθέσεις για το καλό της πόλης μου και των άλλων Ελλήνων, θα ντρεπόμουν αν φαινόμουν ότι σε έχω συμβουλευσει για τα θέματα ήσσονος σημασίας αφενός, αφετέρου για θέματα κατεπείγοντα καθόλου δε θα σου είχα μιλήσει, και μάλιστα ενώ γνωρίζω ότι εκείνα αφενός ήταν για τη δόξα σου, αυτά αφετέρου (είναι) για τη σωτηρία σου, για την οποία φάνηκες σ' όλους που άκουσαν τις κατηγορίες που ειπώθηκαν για σένα ότι αδιαφορείς.

Γ2. σχοίης, πρῶτον/πρῶτα, παρήνει, σφίσιν αὐτοῖς, ἀποπεφάνθαι, συμβήσοιο, προελοῦ, ἴσθι, τούτων, εἴρηντο.

Γ3.α) Υπόθεση: εἰ μή ἐτύγχανον (εἰ + οριστική ιστορικού χρόνου)–
Απόδοση: οὐδ' ἂν ἐπεχείρουν (δυνητική οριστική) – Εἶδος: Μη πραγματικό.
Προσδοκώμενο: ἐάν/ἂν/ἦν μή τυγχάνω – οὐδ' ἐπιχειρήσω

Γ3.β) οὗτος ἔφη εἰδέναι μὲν ὅτι πάντες εἰωθότες εἶεν πλείω χάριν ἔχειν τοῖς ἐπαινοῦσιν ἢ τοῖς συμβουλευούσιν, ἄλλως τε καὶ εἰ μὴ κελευσθεῖς ἐπιχειροῖ τις ποιεῖν τοῦτο.

Γ3.γ) **πραγμάτων:** αντικείμενο στο απαρέμφατο φροντίζειν

ὄντα: κατηγορηματική μετοχή από το γνωστικό εἰδώς, συνημμένη στο ἐκεῖνα

περὶ τῶν συμβεβηκότων: εμπρόθετος προσδιορισμός της αναφοράς στο ἀποφαίνεσθαι

ὀλιγωρεῖν: αντικείμενο στο ἔδοξας, ειδικό απαρέμφατο, ταυτοπροσωπία

